

Dit is een versie van een artikel dat verscheen in Interpretatie, 2011 (19) nr. 8, blz 10-12.

Het citeren of doorgeven van deze tekst is toegestaan, mits met bronvermelding.

De auteur van deze tekst is dr. Piet van Veldhuizen – www.woordenmetzielenzin.nl

Een man alleen

De eunuch in Jesaja en Handelingen

In het bijbels-israëlitische besef was een eunuch gedoemd om in eenzaamheid ten onder te gaan. Hij zou geen kinderen hebben die zijn naam zouden gedenken, en hij was ook afgesneden van de toekomst. Maar volgens Jesaja is er hoop, zelfs voor de eunuch. Dit artikel laat zien hoe die hoop in Handelingen verhalend in beeld wordt gebracht.

In Handelingen 8:26-40 wordt verteld over een reizende Ethiopiër, lezend in een Jesaja-rol. Filippus de diaken voegt zich bij hem en ze raken in gesprek. De Ethiopiër laat zich dopen, in dan is Filippus plotseling weer weg: hij wordt door de Geest geteleporteerd, maar de pasgedoopte vervolgt zijn weg met grote vreugde, eenzaam maar niet meer alleen.

Zou je proberen om het tafereel op historisch-realistische wijze te schilderen, dan zou het ongetwijfeld veel drukker worden op die weg van Jeruzalem naar Gaza. De man uit Ethiopië is een hoge hofbeambte. In een historiserende voorstelling ontkomen er niet aan om hem te omringen met personeel. Zo zie je het op kopergravures en houtsneden: een dienaar met een parasol, een paar lijfwachten, verzorgers die briesende paarden in toom houden terwijl Filippus instapt, een stel windhonden... Maar de auteur van het verhaal schildert zo'n tafereel uitdrukkelijk niet: er is alleen die ene man. Historisch-realistische tafereelen bieden verstrooiing. Bijbelse verhalen bieden concentratie.

De pelgrim uit het Zuiden wordt met een hele serie aanduidingen geïntroduceerd. Ik lees in Handelingen 8:27: 'En zie, een man, Ethiopiër, eunuch, machtige (dynast) van Kandake, de koningin der Ethiopiërs, die ging over heel haar vermogen.' Daarmee wordt een keur aan mogelijke aanduidingen klaargelegd waarmee in het verhaal naar de man kan worden verwezen: de Ethiopiër, de thesaurier-generaal, de man, de eunuch - en des te opvallender is het dat hij in het vervolg uitsluitend als 'de eunuch' wordt aangeduid (in de verzen 34, 36, 38 en 39). Dat is blijkbaar de typering die Lucas bij de lezer wil laten beklijven.

Een eunuch (Grieks *eunouchos*, Hebreeuws *saries* was in de invloedssfeer van het Perzische rijk een man die 'ontmand' was om bepaalde hoge staats- of hof functies te kunnen bekleden. In het bijbelboek Ester komen we eunuchen tegen als managers van de koninklijke harem. Het is niet moeilijk te bedenken waarom mannen die moesten toezien op het welzijn van de vrouwen van de koning, maar beter 'seksloos' konden zijn. Maar ook los van de aanraking met de vrouwen aan het hof was een ontmande man een veilige hoveling, doordat hij in die staat geen rivaal van de vorst kon zijn: een antieke vorst moest potent zijn, een 'vader des vaderlands', patroon van de vruchtbaarheid van zijn land en volk. De grote vrouwenstoet aan het hof was vooral een symbool van zijn potentie. Een man die door castratie voorgoed impotent was, kon veilig hoge functies waarnemen zonder dat iemand bang hoefde te zijn dat hij een gooi naar de macht zou doen.

pagina 1 – www.woordenmetzielenzin.nl – dr. Piet van Veldhuizen

Het Hebreeuwse *saries* en het Griekse *eunouchos* worden in diverse teksten ook gebruikt in de betekenis van 'hoveling' of 'voornaam ambtenaar'. Het is niet altijd duidelijk of de auteur bij een eunuch aan een ontmande man denkt, want woorden kunnen weggroeien van hun oorspronkelijke betekenis – zoals wij bij een conciërge zelden meer denken aan 'de man met de kaars', terwijl dat wel is wat het woord betekent.

Maar Lucas gebruikt in Handelingen 8 het woord *eunouchos* naast twee omschrijvingen van de hoge functie van de man aan het hof, en gezien de grote rol die Jesajateksten spelen in Lucas-Handelingen en ook in dit hoofdstuk, kan het bijna niet anders of de eunuch is voor hem wat hij bij Jesaja is: een ontmande man, een 'dorre boom' (Jesaja 56:4). Ook is het goed voorstelbaar dat een van de hoogste functionarissen aan het hof van een vorstin een castraat is: op deze manier is hij ongevaarlijk voor de troon en kan hij grote bevoegdheden hebben zonder een bedreiging voor de vorstin of de dynastie te vormen.

Ik stel me zo voor (al kan ik dat niet hard maken) dat eunuchen doorgaans niet zelf voor hun ontmande staar kozen, maar dat die keuze reeds door hun ouders was gemaakt, zoals in de middeleeuwen en nog lang daarna jongens met mooie stemmen soms door hun omgeving werden voorbestemd om door castratie levenslang sopraan te blijven zingen. Ze verloren daarmee hun mannelijkheid en hun perspectief op nakomelingschap, maar hadden het voordeel van een nagenoeg zekere carrière in gegoede kringen. Tegen de tijd dat ze daar zelf hun mening over konden vormen, was hun staat een voldongen feit waar ze maar beter het beste van konden maken. Zo komen we in de bijbelse oudheid de eunuch tegen: als iemand die het ver schopte in het leven, maar wiens leven niet door nakomelingen zou worden voortgezet of in gedachtenis zou worden gehouden.

Castratie vanwege een loopbaan aan het hof was, zoals gezegd, een verschijnsel uit de Perzische tijd en invloedssfeer. In oud-Israël was castratie van een man ondenkbaar om twee redenen: ten eerste vanwege de grote betekenis van nakomelingschap als de manier waarop iemand aanwezig blijft in de gemeenschap van zijn volk; en ten tweede omdat het gold als een verminking waardoor iemand niet meer in de gemeenschap thuishoorde, of in ieder geval niet meer welkom was in het heiligdom (Deut. 23:2). Zoals een gecastreerd dier niet meer geschikt was als offergave (Lev. 22:24), zo was een gecastreerde man niet meer geschikt om in 'de vergadering van de Eeuwige' te komen, laat staan om als priester dienst te doen (Lev. 21:20). Uitgesloten van de toekomst en uitgesloten van de heilige dienst: de eunuch was een doodlopende weg, een man alleen, zonder uitzicht.

Zo wordt hij ook geïntroduceerd in Jesaja 56, maar dan juist om voor hem perspectief te openen:

De vreemdeling die zich met de Eeuwige heeft verbonden,
laat hij niet zeggen:
'De Eeuwige zondert mij zeker af van zijn volk.'
En laat de eunuch niet zeggen:
'Ik ben maar een dorre boom.'
Want dit zegt de Eeuwige:
De eunuch die mijn sabbat in acht neemt,
die keuzes maakt naar mijn wil,
die vasthoudt aan mijn verbond,

hem geef ik iets meters dan zonen en dochters:
een gedenkteken en een naam in mijn tempel
en binnen de muren van mijn stad.
Ik geef hem een eeuwige naam,
die niet zal worden uitgewist.

Deze belofte aan de godvrezende eunuch laat zien wat in de ogen van de auteur normaliter het lot van de eunuch zou zijn, namelijk het tegengestelde van wat hem hier wordt beloofd: dat er aan hem geen gedachtenis is, dat zijn naam wordt uitgewist omdat er geen sprake is van zonen en dochters, en dat er in Gods tempel voor hem geen plaats is.

Als we nu naar Handelingen 8 gaan, wie zit daar dan op zijn wagen te studeren in het boek van Jesaja? Inderdaad, een eunuch die de Eeuwige vreest, die in Jeruzalem is geweest om te aanbidden – die alleen in zijn lectuur nog niet bij de perikoop is aangekomen die we nu ‘Jesaja 56’ noemen. Als ik zie hoe vaak Lucas gebruikmaakt van Jesajateksten, stel ik me zo voor dat dit een deel is van de ‘gein’ van het verhaal: dat de auteur hier als verteller speelt met een tekst waar de eunuch als personage nog geen weet van heeft.

Jesaja 53

De eunuch in Handelingen 8 is, als Filippus ten tonele verschijnt, juist aangekomen bij wat wij nu aanduiden als Jesaja 53. Als we bedenken dat ‘lezen’ destijds ‘hardop reciteren’ betekende, al was het maar omdat het schrift (zonder spaties tussen woorden en zonder interpuncties) zijn geheimen alleen prijs gaf als je er je stem aan leende, laat Lucas de eunuch een gedeelte uit de ‘liederen van de knecht van de Eeuwige’ zeggen. Het gedeelte dat hij woordelijk in het verhaal opneemt en dat er het centrale deel van vormt, luidt als volgt (verzen 32-33):

Als een schaap werd hij naar de slacht geleid;
als een lam, stemmeloos tegenover zijn scheerder,
zo deed hij zijn mond niet open.
In zijn vernedering is zijn oordeel weggenomen;
van zijn geslacht, wie zal er vertellen?
Want zijn leven is van de aarde weggenomen.

Het gaat over iemand die zonder protest liet gebeuren dat hij de ondergang tegemoet ging, dat hij van de aardbodem verdween zonder dat er een haan naar kraaide. De cryptische zin ‘van zijn geslacht, wie zal er vertellen?’ – kan op drie manieren worden opgevat: ‘Wie van zijn tijdgenoten maakt zich er druk om?’, of ‘Welke nakomelingen zullen zijn verhaal vertellen?’, of, zoals de NBV vertaalt: ‘Wie zal van zijn nakomelingen verhalen?’. Maar de strekking van het geheel is steeds, dat hier iemand teloor gaat zonder dat iemand hem gedenkt. Een levensverhaal houdt op, de persoon zelf laat het lijdzaam gebeuren, en niemand vertelt het na – het lot van de eunuch. Als je bij Jesaja de zinnen direct voor en na dit citaat naleest, zie je dat Lucas de gewelddadige context als het ware heeft weggeknipt om het citaat heel dicht bij zijn personage te brengen.

De vraag die de eunuch bij deze bijbeltekst stelt, luidt dan ook niet: ‘Waar gaat dit over?’, of ‘Wat is hiervan de betekenis?’, maar: ‘Over wie heeft de profeet het – over zichzelf of over een ander?’.

Achter die vraag hoor je als het ware zijn betrokkenheid: dit gaat over mijzelf. De tekst schept lotsverbondenheid, maar met wie? Het is dit moment van identificatie dat de eunuch tot een betrokken lezer maakt. Filippus hoeft alleen maar in te knippen.

Maar het verhaal vertelt niet hoe Filippus dat doet. Met deze tekst als vertrekpunt 'brengt hij hem de goede boodschap over Jezus', of zelfs 'verkondigt hij hem Jezus als het goede nieuws'. Ik heb er lange tijd moeite mee gehad dat Lucas dat zo in één zinnetje zegt. Ik vond het nogal goedkoop om die eunuch overstag te laten gaan op grond van een preek waarvan we niets te horen krijgen. Maar inmiddels denk ik dat de kern van het verhaal dat moment van identificatie is: de eunuch zelf is in het spel als iemand van wie niemand de gedachtenis levend zal houden, en in de profetie komt hij precies dat lot tegen.

Filippus vertelt over Jezus als degene voor wie dat bij uitstek geldt, maar die ook bij uitstek, om met Jesaja 56 te spreken, een gedenkteken en een naam bij de Eeuwige heeft gekregen. Hij nodigt, zo stel ik me voor, de eunuch uit om zich welkom te weten in de kring van mensen die niet zozeer voortleven in hun nageslacht, in de continuïteiten van bloed en bodem, maar in hun gekend-zijn door God – waarvan de verschijning van Jezus als de opgestane en de gave van zijn geest de bekrachtiging is.

Hoe dan ook, ik denk dat ik me (meedenkend met Lucas de verteller) de preek van Filippus niet moet voorstellen als een exposé over de christologie of de verzoeningsleer, maar als een bevestiging van de ervaring van lotsverbondenheid die de eunuch bij de Jesaja ervaart, en een verzekering dat in het gezelschap van Jesaja en Jezus niet eeuwige vergetelheid het onontkoombare voorland is, maar geborgenheid in een nieuwe kring, waarvan de Eeuwige het midden is.

Dat de eunuch die boodschap begrijpt, blijkt als hij gedoopt wil worden: hij wil toetreden tot die nieuwe gemeenschap waarin zijn gedachtenis beter bewaard is dan bij zonen en dochters. En als dat zijn beslag heeft gekregen, is hij er zo vol van, dat hij niet eens merkt dat Filippus weg is - want Filippus of geen Filippus, deze eunuch is niet langer een man alleen.